

MYŠLENKA TRIALISMU V MAĎARSKÉ PRÁVNICKÉ LITERATUŘE V DOBĚ KOLEM PŘELOMU STOLETÍ

Ferenc Pecze

I.

V průběhu buržoazní revoluce vznikla řada koncepcí, jejichž cílem bylo upravit a zlepšit vztahy mezi národy střední a východní Evropy. Jejich ideový základ byl často obsahově velmi různorodý; vcelku se však shodovaly v tom, že doporučovaly vytvořit jednou více či méně úzký, jindy naopak více či méně volný svaz národních států. Přitom je těžké oddělit od sebe ty z těchto projektů, jež sloužily společenskému pokroku od oněch, jež lpěly ještě na feudálních přežitcích. Obecně vzato je možno určité užitečné prvky odkrýt v pokusech o spojení mezi jednotlivými zeměmi již v nejstarších dobách.¹ V souvislosti s mírovými návrhy, jež jsou časově i prostorově již poměrně blízké, lze k dobrým tradicím česko-uherským počítat původní spojenecké vztahy mezi českým králem Jiřím z Poděbrad a uherským králem Matyášem Korvinem.² Jinak ze skutečností, dotýkajících se uhersko-českých státoprávních vztahů, sluší připomenout, že v l. 1790-1 požadoval uherský stavovský sněm v bodě 20 svého "Projectum Diplomatis per Circulum trans Danubiam elaboratum" posilování "konfederace" s Čechami a ostatními sousedními zeměmi.³

V prvních federalizačních projektech z období, kdy se připravovala buržoazní revoluce, byla ještě velmi silně zdůrazňována vůdčí úloha

¹ Srv. např. smluvně založený systém spojeneckých svazků chetitské říše, spočívající jednou na rovnosti stran, jindy na vasálské závislosti. E.F. W e i d - n e r, Politische Dokumente aus Kleinasien, Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi, Leipzig 1923; C.W. C e r a m, Enge Schlucht und Schearzer Berg, Entdeckung des Hethiter-Reiches, Hamburg 1958; Viktor K o r o - s e c, Pogodba s Padatissem iz Kizzuvatne, Zbornik radova iz pravne istorije, Beograd 1966.

² K a v k a - O u t r a t a - P o l i š e n s k ý, The Universal Peace Organization of King Georg of Bohemia, Prague 1964; Václav V a n ě č e k, Zum fünfhundertsten Jahrestag der böhmische-ungarischen Verhandlungen über das Projekt einer allgemeinen Friedensorganisation (1464), Ein Vortrag auf der 5. (Budapester) ungarische-tschechoslowakischen Konferenz für Rechtsgeschichte, Jogtörténeti tanulmányok, I., Budapest 1966, appendix str.313; Štefan K r i v o s i k, Príspevok k dejinám stavovskej konfederácie českých a uhorských stavov z r. 1620, Právnické štúdie 1959, 147-87.

³ Spectantia ad acta anni 1790-91, str.150. Vliv třídních sil na vztahy mezi sousedícími národy vedl často k tomu, že jejich vývoj měl velmi složitý vztah k objektivnímu společenskému pokroku; společenské vědy zdůrazňují proto nutnost důkladné analýzy vzájemného působení, zejm. u jednotlivých národů býv. rakousko-uherské monarchie. K tomu István D i ó s z e g i - S z a b a d György - H a n á k Péter, Magyarország története 1849-1890 - 1890-1918 (Uherské dějiny 1849-1890 - 1890-1918), Századok 1967, č.1-2, str.273 a n.

jedné národnosti (např. německé, uherské, polské, srbské, chorvatské atd.). Zkušenosti z průběhu buržoazní revoluce ukázaly, že návrhy ovlivněné míněním vládnoucích kruhů ospravedlňovaly většinou existenci monarchie, zatím co naopak návrhy vzniklé z popudu opozice usilovaly o její odstranění. I po porážce revoluce dovedly pokrokové politické proudy nabídnout ještě bohatý výběr federalizačních státoprávních koncepcí.*

Pokrokový obsah propůjčilo federalizačním představám již na konci 18.století hnutí uherských a chorvatských jakobínů. József Hajnóczy v souvislosti s těmito otázkami vyslovoval ještě ve své studii "Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörigen Gegenstände" mezi jiným souhlas s tím, aby byl zachován nerozlučitelný státoprávní svazek mezi Uhrami a Čechy. Ignác Martinovics v r.1793 navrhoval ve své osnově ústavy již federaci (foederativa respublica) národů žijících na uherském území, spojenou s ústavními a politickými zárukami jejich zvláštního postavení.⁵ Později v r.1834 v letáku Lajose Schuhajdy byla nadhozena myšlenka, zatím bez hlubšího státoprávního rozvinutí, aby území Uher bylo rozčleněno na "Carpathoslavii, Ruthenii, Walachii, Rascii, Croatii, Wendii, Teutonii a Magyarii".⁶ V jiném, tehdy vypracovaném konkrétním návrhu byla požadována přestavba habsburské monarchie podle zásad odpovídajících myšlence trialismu jako spolek států složený ze součástí, spojených příbuzenstvím ústavních poměrů. Podle této tak řečené Wesselényiho koncepce byly by Rakousko, Uhry a Čechy s Moravou tvořily samostatné země, Lombardie a Halič naproti tomu jen provincie s vlastní ústavou; Slovinci měli obdržet podobnou širokou autonomii jako Chorvaté v Uhrách. Jeden díl Istrie měl náležet k Dalmácií, jinak tato země k Chorvatsku.⁷ Historiografie, která se dodnes

* O vývoji, jenž předcházel myšlence trialismu srv. moji přednášku v Ústavu štátu a práva ČSAV, k tomu J. K l a b o u c h , Přednáška maďarského právního historika, Právník 1966, č.9; dále i můj příspěvek na mezinárodní konferenci o rakousko-uherském vyrovnání v Bratislavě v r.1967: Reaction in Hungary to Trialistic Aspiration in the Early Seventies; dále i: Der Anklang der Idee des Trialismus im ungarischen Parlament zum Anfang der siebziger Jahre, Jogtörténeti tanulmányok II., Budapest 1968.

⁵ V podstatě vzato naznačil Hajnóczy myšlenku trialistické výstavby rakousko-uhersko-české. Andor C s i z m a d i a , Hajnóczy József közjogi-politikai munkái (Státoprávní a politická díla Józsefa Hajnóczyho), Budapest 1958, str.52; Zoltán I. T ó t h , A soknemzetiségű állam nehány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon (O některých otázkách mnohonárodního státu v Uhrách před r.1848), Budapest 1956; Vilmos F r a k n ó i , Martinovich élete (Život Martinovichův), Budapest 1921, str.227 a n.; Márton S a r l ó s , Bónis György könyve és Hajnóczy József (Kniha G.Bónise a J.H.), Jogtudományi Közlöny, 1955, č.2; B e é r - C s i z m a d i a , Történelmünk a jogalkotás tükrében (Naše dějiny v zrcadle zákonodárství), Budapest 1966, str.632; Vaso B o g d a n o v , Jokobinska zavjera Ignjata Martinovica, Zagreb 1960, str.20, 202.

⁶ Bálint H ó m a n - Gyula S z e k f ü , Magyar Történet (Uherské dějiny), Budapest 1936, sv.V., str.366-7.

⁷ Miklós W e s s e l é n y i , Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében (Proklamace o maďarské a slovenské národnosti), Kolozsvár bez data (1844), sv.I.,

s nostalgií ohlíží zpět na rakousko-uherský dualismus připisuje myšlenku trialismu - rakousko-uhersko-slovanského - s jistou nechutí hr. Kolovratovi, známému rakouskému státníku z předbřeznového období. Svoje soudy v tomto směru neváhá pregnančně formulovat i tak, že myšlenka trialismu, tedy prý v podstatě myšlenka rozbití monarchie, vznikla právě ve vídeňských vládních kruzích v české hlavě.⁹ Jiný z trialistických projektů - Czartoryského - budoval svéráznou verzi uhersko-slovansko-rumunské konfederace pod vrchním ochraným panstvím polským.¹⁰ Pod jeho vlivem zamýšlel pak Garassanin spojit Jihoslovany, včetně Bulharů a dokonce i severních Albánců, za vůdcovství Srbů v jeden stát.¹¹ Federalizační prvky byly obsaženy i v rozmanitých illyrských programech a v plánu svazku slovanských států proti Napoleonovi. Přitom bylo samozřejmě poukazováno na význam etnické a jazykové příbuznosti, na úlohu, kterou hrají rozdíly v náboženství atp.¹¹

Mezi mnohostrannými pokusy o federalizaci a decentralizaci byl projekt Sommarugův budován místo etnického principu na historicko-geografických jednotkách (Rakousko, Halič, Uhry, Lombardie, Illyrie atd.), ovšem za zachování německé hegemonie. Přívrženci Palackého navrhovali - vedle zachování ústřední vlády v říši - také zřízení autonomních zemských vlád a zrovnoprávnění češtiny s němčinou (což bylo pak v předloze pro říšský sněm v Kroměříži rozšířeno). V programu slovanského sjezdu v Praze byly v r.1848 proklamovány ideje rovnoprávnosti a národnostní samostatnosti. Nová varianta spolkového systému navrženého Czartoryským zahrnovala i jednotlivá území obývaná Italy. Shromáždění

str.30, sv.II., str.38 a n. Proklamace vyšla i německy v Lipsku (1843). Dostalo se jí většinou odmítavého přijetí. Srv. Ferenc K á l l a y , A Szózat kritikai bírálatja (Kritické hodnocení Proklamace), Pest 1843; Johann Karl S c h u l l e r , Der Freiherr Nicolaus Wesselényi, Hermannstadt 1846. Dílo bylo přijato Széchenyim s výhradou, od Kossutha naopak s uznáním; státoprávní koncepce Wesselényiho a Palackého je stavěna vedle sebe. Gyula S z e k f ü , Három nemzedék és ami utána következik (Tři generace a co po nich následovalo), Budapest 1934, str.113.

⁹ H ó m a n - S z e k f ü , Magyar Történet (Uherské dějiny), sv.V., str.364, srv. dále Gyula K i s k o l c z y , A horvat kérdés tör ténete és irományai a rendi állam korában (Dějiny a literatura chorvatské otázky v době stavovského státu), Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris, Budapest 1927, sv.I., str.245, 322 a n., 356, 403.

¹⁰ Gyula M é r e i , Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia (Federativní plány v jihovýchodní Evropě a habsburská monarchie), Budapest 1965.

¹¹ Garasanimův projekt byl v literatuře posuzován dvojím způsobem, aniž však dotčení autoři reagovali navzájem na svá stanoviska. Viz Gyula M é r e i , Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia, str.21 a Ferdo C u l i - n o v i c , Razvitak jugoslavenskog federalizma, Zagreb 1952, str.19 a n. Mylné je tvrzení (např. H ó m a n - S z e k f ü , Magyar Történet, sv.V, str. 365), že Garasanin počítal mimo jiné se sjednocením celé Albánie. Ve skutečnosti pomýšlel jen na severní Albánce (sjeverne Albanese), a to se záměrem získat přístup k adriatickému moři. Srv. jeho memoranda, bod. 5 Nacertanije.

¹¹ W e s s e l é n y i , l.c., II., str.95 a n.; (hr.Ivan Draskovich), Disertacia iliti razgovor... Poklisárom Zakonskim Kraljevinah nasih Za buduchu Dietu Ungarsku odaslenem, U Karlovzu 1832, str.4; t ý ž , Ein Wort an Illyriens..., Agram 1838; t ý ž , Starsi dejepis a nejnoweji literarni obnova národu ilirského, Praha 1845.

v Balázsfalvě (Blaj) navrhl myšlenku federace švýcarského typu, Balcescu opět myšlenku uhersko-rumunské konfederace.¹² Srbským národním kongresem v Karlovcích byla jednostraně deklarována autonomie Vojvodiny ve svazku s Chorvatskem.¹³ Federalizační snahy vyznačily i Manifest prvního chorvatského saboru svolaného na podkladě lidového zastoupení; zákon z 5. května 1848 postavil se na stanovisko trojčlenného - rakousko-uhersko-chorvatského - uspořádání.¹⁴ Tato myšlenka byla dále rozvinuta návrhem Ostrozinského, jenž předvídal vytvoření sedmi států v rámci monarchie (německého, československého, uherského, jihoslovenského, polského, rumunského a italského). Uherská sněmovna se v září r.1848 vyslovila pro řešení uhersko-chorvatské otázky společnou ústavou spočívající na principech rovnosti, bratrství a svobody.¹⁵ Projekty týkající se německo-slovanských vztahů (Löhner, Pázmány, Kavcic atd.) sloužily zájmům Habsburků. Slovinci požadovali federaci se společným parlamentem a samostatnými zemskými sněmy a dále se širokou autonomií v rámci etnických hranic.¹⁶ V programu Lázsla Telekiho byla předestřena konfederace Uhrů, Srbů, Chorvatů a Rumunů (bez Rakouska). U příležitosti příprav k česko-uhersko-polským rozhovorům v Paříži 19. května 1849, na kterých se měli podílet i Rumuni, byl rovněž proklamován spolek podunajských zemí. Na stránkách listu "Deutsche Reform" (12. dubna 1849) navrhl Wesselényi rovněž konfederaci mezi Němci, Uhrami, Jihoslovany a Rumuny.

V situaci, jež nastala po porážce revoluce, bylo požadováno založení revolučního spolku v zájmu svobody národů, který by měl centrální parlament a společné vojenství spojené se společným řízením zahraničních záležitostí. V tomto smyslu se účastnili i Teleki, Andrássy, z ruské strany Golovin a z polské pak Lubomirski londýnských porad o návrhu, jenž vypracoval v lednu 1850 Balcescu a v němž směřoval k trialismu mezi Uhry, Rumuny a Jihoslovany. Časopis, jenž připravovali Teleki a Vukovits, měl jedním svým dílem být věnován šíření federalizačních myšle-

¹² M. N o v á k , Rakouská policie a politický vývoj v Čechách před r.1848, Praha 1953; M é r e i , op. cit.; Vaso B o g d a n o v , Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49, Zagreb 1949, str.318 a n.; Zoltán I. T ó t h , Balcescu Miklós élete (Život M.B.), Budapest 1958, str.72 a n.; t ý ž , Magyarok és románok (Maďaři a Rumuni), Budapest 1966; t ý ž , Balcescu Miklós válogátott írásai (Vybrané spisy M.B.), Budapest 1950, str.211 a n.; t ý ž , The Nationality Problem in Hungary in 1848-1849, Budapest 1955, str.252 a n.; V. C h e r e s t e s i u , Adunarea Nationala de la Blaj, 3-5 (15-17) Maj 1848, Bukurest 1966.

¹³ Fran Z w i t t e r - Jaroslav S i d á k - Vaso B o g d a n o v , Les problemes nationaux dans la Monarchie des Habsbourg, Beograd 1960, str.68; C u l i n o v i c , l.c., str.22; Zoltán I. T ó t h , Kosut i nacionalnij vopros v 1848-1849, Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae, 1954, seš.8, str.9.

¹⁴ C u l i n o v i c , l.c., str.18 a n.

¹⁵ Georg K l a p k a , Memorien, Leipzig 1850, sv.I., str.380-3.

¹⁶ Karol R e b r o , Attempts at a rightful solution of the Slovak national question in the revolutionary years 1848-49, Studia historica slovacica, 1966.

nek, zejm. propagaci ideje federativního spolku národů v Uhrách a v zemích s Uhrami sousedících.¹⁷ Ve srovnání s těmito plány byl však projekt ústavy, který vypracoval Kossuth poněkud rezervovanější, neboť v něm byla obhajována integrita Uher, kterou v zoufalé vojenské situaci vyhlásila debrecinská proklamace svobody.¹⁸

Projekt spolku států v podunajských zemích vypracovaný od Bertalana Szemere dával přednost geografickým činitelům před etnickými, opíraje se o úvahu, že kromě Volhy je to v Evropě právě Dunaj, jenž vytváří největší "basén", a spojuje Východ se Západem.¹⁹ Nová verze trialistického spolku neněmeckých (tj. uherských, jihoslovanských a rumunských) zemí v Podunaji a v prostoru Karpat, Černého a Adriatického moře byla pak potvrzena v r. 1859 úmluvou mezi Klapkou a Cuzou. Polit-Desancie se zabýval myšlenkou federace mezi Uhry, Chorvaty, Srby a Rumuny, zatím co bělehradský Milan Popovic se ve svých úvahách blížil spíše pojmu politického národa v tom smyslu, jak jej razili Eötvös a Deák.²⁰ Na počátku šedesátých a pak i na počátku sedmdesátých let, v předvečer uhersko-chorvatského vyrovnání, byla chorvatskou liberální buržoazií a inteligencí podporována myšlenka slovansko-uhersko-rakouského trialismu.²¹ Ve stejnou dobu propagoval federaci i macedonský "Bratski trud". Bakunin se zabýval plánem rusko-polské unie a plánem spojených evropských států. Přednosti federativního systému na socialistickém podkladě byly zdůrazňovány S.Markovicem.²²

¹⁷ Endre Kovács, Magyar-délszláv megbékélési törekvések 1848/49-ben (Maďarsko-jihoslovanské pokusy o vyrovnání v l.1848/49), Budapest 1958, str.131 a n.; György Klapka, Emlékeimből (Z mých vzpomínek), Budapest 1886, str.333 - dopis psaný v srpnu 1850 Montmorencym.

¹⁸ Oběma dokumentům dostalo se příznivější publicity v cizině než ve vlasti, srv. např. Klapka, Memoirs of the War of Independence in Hungary, London 1850, sv.II, str.287-316; Daniel Irányi et Charles-Louis Chassin, Histoire politique de la révolution de Hongrie, Paris 1859-60, str.364-402; (Kozma), A magyar nemzet szebb jövője (Krásná budoucnost maďarského národa), Győr 1860; György Szabó, Forradalom és kiegyezés válasszútján (Na křižovatce mezi revolucí a vyrovnáním), Budapest 1967; Lajos Lukács, Kossuth emigrációs politikájának idealizálásáról (O idealizaci emigrantské politiky Kossuthovy), Századok 1963, č.4.

¹⁹ Szűts Iván, Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról (Paměti ministerského předsedy Bertalana Szemere o národnostní politice maďarské vlády v l.1848/49), Budapest 1941, str.114 - v pamětech je se sympatiemi řeč o Slovácích a Ukrajincích, str.66; Ödön Botth, Szemere Bertalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848 nyarán (Národnostní politika ministra vnitra B.S. v létě roku 1848), Acta Universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica, 1958, Tom.V. fasc.2. Na kolísání Szemereho vlády upozornil László Réhák, A kisebbségek Jugoszláviában (Menšiny v Jugoslávii), bez udání místa a roku (Novi Sad 1967), str.350 a n.

²⁰ M. Polit-Desancio, Narodnost i njen državopravni osnov, U Novom Sadu 1862, str.38 a n.; Milos Popovich, A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból (Národnostní otázka v Uhrách ze srbského hlediska), Szabadka 1865; Zoltán Ferenczy, Báró Eötvös József (Baron J.E.), Budapest 1884, str.127 a n.; t ý ž , Budapest 1903; Lajos Mocsáry, Nemzetiség (Národnost) Pest 1858, t ý ž , Néhány szó a nemzetiségi kérdésről (Několik slov o národnostní otázce), Budapest 1886, str.11 a n.; Mérei, l.c., str.79.

²¹ László Katus, A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak (Chorvatská politika Tiszovy vlády a chorvatské národní hnutí v r.1883), Századok 1958.

Idea konfederace, jejíž první stopy je možno odkrýt v návrhu ústavy, vypracovaném v Kütahya, stejně jako v jedné z raných statí Mazziniho (Dell'Ungheria), pokračovala dále na londýnském setkání Kossutha s Obrenovicem. Podrobný projekt známého podunajského spolku byl vypracován Klapkou spolu s Caninim a později přijat i Kossuthem.²³ Tento projekt, ačkoliv není dnes jednoznačně oceňován, se přiblížil podstatně tomu, aby byl opuštěn princip teritoriální integrity.²⁴ Kossutha je dlužno také v první řadě kritizovat ne tak pro některé, zcela nepochybné nedostatky tohoto návrhu, jako spíše pro to, že tento návrh byl přijat teprve tak opožděně. Dotčenou spolkovou koncepcí je možno hodnotit pozitivněji než většinu soudobých podobných koncepcí i proto, že přispěla v daleko pozdějších letech ke sblížení sousedních národů v době expanze hitlerovského fašismu. Tuto užitečnou službu nelze těmto ideálům upřít, i když v současných poměrech byl jimi národnostní boj tlumen.²⁵ Spojení etnicky vzdálených národů znamenalo samo o sobě příznivý podnět rušící národní izolaci a předčilo v tomto smyslu ostatní buržoazní federalizační plány, jež byly omezeny výlučně na spojení národů příbuzných. Pokud však šlo o otázku národního sebeurčení, nedospěl ani tento Kossuthův projekt ještě k přijatelným závěrům a byl spíše uzpůsoben k tomu, aby se z něho stala základna pro další jednání o konečném řešení tohoto problému. V tomto ohledu nemohl také nabídnouti především žádné zásady, jimiž bychom se mohli řídit dnes, když země, o něž se tu tehdy jednalo, nastoupily cestu k socialismu.

V zmíněných zemích, však v průběhu dalšího vývoje, jenž byl vyznačen zaostávajícími společenskými i politickými poměry, zůstávaly dotčené sjednocovací plány mimo proud masových hnutí a ztroskotávaly jak na vnitřní nesourodosti, tak na odporu či lhostejnosti velmocí. Od myšlenky federalizovat etnicky rozmanité skupiny přešly některé z nich-(Miletic)

²² C u l i n o v i c , l.c., str. 27-33; Michel B a k o u n i n e , Ouvres, Paris 1907, I., str.14 a n.; o principech sovětské federace srv.: S.L. R o n i n , K istorii konstitucii SSSR 1924, Moskva-Leningrad 1949; S.M. R a v i n , Principi federalizma v sovjetskom gosudarstvennom prave, Leningrad 1961; D.L. Z l a t o p o l s k i j , SSSR - federativnoje gosudarstvo, Moskva 1967; A.M. H a l i l o v , RSFSR - socialisticeskoje federativnoje gosudarstvo, Kazan 1967.

²³ László L a j t o r , Kossuth dunai konföderációs terve és előzményei (Kossuthův projekt dunajské konfederace a jeho geneze), Budapest 1944, str.74 a n; Islamov T o f i k , Avstro-Vengerskoe soglašenje, Dokladi konferencii stoletnej godovščinoj soglašenija, Moskva 1967, str.20.

²⁴ Srv. M é r e i , l.c., str.87; Z w i t t e r - S i d á k - B o g d a n o v , l.c., str.94.

²⁵ Viz Ferenc E r d e i , Kossuth Lajos, Budapest bez data (1940), 2. vyd., str.31-40; József R é v a i , Marxizmus-népiesség-magyarság (Marxismus-národnost-maďarství), Budapest, 4.vyd., str.248, 256; Endre K o v á c s , A Kossuth-emigráció... (Kossuthova emigrace...), Budapest 1967, str.412; Mihály C z i n e , Magyar irodalom Romániában (Maďarská literatura v Rumunsku), Jelenkor 1967, č.12, str.9. V předvečer vyrovnání byla rozšířena pověst, že Kossuthův projekt je jen výmyslem zahraničního tisku. Srv. Martin V i e t o r , Príspevok k dejinám uhorskeho snemu v rokoch 1865-1868, Právnické štúdie 1958, č.1.

zpět k myšlence spojení příbuzných národů,²⁶ zejména pak v bezvýhodné situaci, způsobené tlakem vládnoucích tříd v Rakousku i v Uhrách. Jiné další plány (Fischhof mezi jiným v r. 1869)²⁷ spočívaly v podstatě na dobytých základech a z hlediska státoprávní struktury svých řešení směřovaly nikoliv k federaci, nýbrž k autonomii a decentralizaci, popř. k aliancím s volnými vztahy.

Učení vědeckého socialismu, jež propůjčilo nový význam mírovému soužití národů nepovažuje federaci za jedinou, bezvýjimečnou možnost řešení. Ideologické názory dělnické třídy usilují současně o to, aby spolu s odstraněním národnostních rozporů bylo šetřeno všech ethnických rozdílů a pokrokových tradic tak, aby mohly být ještě více rozvinuty všechny jejich pozitivní rysy; odpovídá to tomu, jak předsudky, ovlivňující myšlení celých generací, bránily v průběhu vývoje vykořisťovatelských politických soustav uskutečnění těchto zásad. Na počátku našeho století požadoval několikrát Lenin zřízení balkánské federace.²⁸ Podobně také první socialistické státy (ruská sovětská republika, maďarská a slovenská republika rad) hledaly ve federaci²⁹ způsob, jak řešit národnostní otázku v souladu se společenským pokrokem.

II.

Vládnoucí feudálně-buržoazní třídy uvedly v mnohonárodních státech, Rakousku a Uhersku, v život dualistický centralismus na místo široké federace. V této konstelaci převládla supremacie vládnoucích kruhů dvou národů - německo-maďarského - na níž měly určitý podíl i vládnoucí složky dalších dvou - chorvatsko-polského. Ani tak zvané historické národy (např. Čechové) neměly v Předlitavsku vlastní státní organizaci. Zemské sněmy byly ústavou spočívající na centralistickém principu podřízeny vídeňským zákonodárným a vládním orgánům. V Zalitavsku, po chorvatsko-uherském vyrovnání, získalo Chorvatsko formálně právně úzkou,

²⁶ V. I. L e n i n , Spisy, citováno podle maďarského vydání: Művei, Budapest 1955, sv.18, str.348, sv.19, str.19; Gy. S z a b a d , Kossuth and the British "Balance of Power" Policy (1859-1861), Budapest 1960; M é r e i , l.c., str.91; C u l i n o v i c , l.c., str.38.

²⁷ Formule dualismu i některých jeho institucí jako delegací atd. přichází v rozmanitých letáčích; náležitě sem, ale spíše podle svého titulu např. hr.Ede K á r o l y i , Foederált Hunnia (Federalizovaná Hunnie), Pest 1860 a 2.rozš.vyd. 1861; Zur Lösung der ungarischen Frage (Fischhof-Unger, 1861); A megoldáshoz (K řešení) (Jankovich, 1863); Die Pacificierung Ungarns (- , 1861). K národnímu vědomí v obou částech říše - Bedřich E n g e l s , citováno podle maďarského vydání Marxových a Engelsoných spisů: Marx-Engels, Művei, sv.16, Budapest 1964, str.383; Előzetes megjegyzés (Předmluva).

²⁸ V. I. L e n i n , Spisy, citováno podle maďarského vydání: Művei, Budapest 1955, sv.18, str.348, 398; sv.19, str.19.

²⁹ O socialistické federaci v Podunají viz László K ő v á g o , Allamszövetségi tervek a Tanácsköztársaság idején (Projekty spolkového státu v době republiky rad), Történelmi Szemle 1966, č.3-4.

ve skutečnosti pak ještě úžeji vymezenou autonomií. Ostatní uherské národy (Slováci, Ukrajinci, Rumuni, Němci a Srbové) nezískaly žádnou teritoriální autonomii, nýbrž jen omezené právo na užívání národního jazyka a vlastní kulturní vývoj. Uznání Chorvatů za politický národ neznamenal žádnou trialistickou přestavbu dualistické monarchie, naopak vedlo spíše k upevnění dualismu. Státoprávní i skutečná pozice království označovaného plným jménem jako - chorvatsko-slavonsko-dalmatské - naznačovala celou řadu rozporů uvnitř dualismu. Dalmacie během půl století trvání dualistické monarchie měla vlastní zastupitelský sbor (zadarský sabor) a náležela teritoriálně vlastně k Rakousku. Nová opětuující se napětí objevovala se tak od tohoto vynuceného rozdělení ve vztazích mezi Chorvatskem, Rakouskem a Uhrami, otázka Rjegy (Fiume) vedla k něčemu podobnému ve vztazích uhersko-chorvatských.³⁰ Chorvatský zákonodárny sbor (záhřebský sabor) nalézal se de jure na vyšším stupni v hierarchii státních orgánů než předlitavské zemské sněmy a jejich zákonodárná činnost (např. zemský sněm v Kraňsku, Tyrolích, v Čechách nebo na Moravě). V důsledku rozdílů v hospodářském a společenském vývoji jednotlivých území vykonávaly ovšem fakticky některé zemské sněmy daleko větší vliv, než na kolik by bylo možno soudit z formálních ústavních předpisů.

Prvý pokus o přestavbu dualistické konstrukce směrem k trialismu byl učiněn na pražském zemském sněmu. Došlo k tomu v prvních měsících po rakousko-uherském vyrovnání na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Český státoprávní program, česká deklarace a později i fundamentální články byly v soudobém uherském parlamentě podrobeny široké diskusi. Uherské opoziční strany udržovaly tuto otázku dlouhou dobu na denním pořadu, užívajíce prostředků, které jim nabízel způsob parlamentního jednání a jeho předpisy (návrhy na rezoluce, adresní debaty u příležitosti trůnních řečí, interpelace atd.). Úsilí Čechů o vlastní sebeurčení získávalo tak významnou podporu, vlastní problematika trialismu byla tehdy však uherskou právní vědou sotva dotčena. Teoretické úvahy omezovaly se jen na zdůvodnění dualismu a uvnitř těchto otázek zejména na sporné teze o reálné a personální unii. V řadě historicky pojatých

³⁰ Edmund Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, Wien 1911, str. 716 a n.; Ferenc Eckhart, Magyar alkotmány és jogtörténet (Maďarské ústavní a právní dějiny), Budapest 1946, str. 434 a n.; Ernst C. Heilbrunn, Oesterreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, Wien 1956, str. 396-8; Martin Vietor, Die Selbstverwaltung in der ungarischen Staatstheorie und Praxis des Dualismus, Hans Lentze, Die ständischen Grundlagen des Dualismus, Studia juridica auctoritate universitatis Pécs publicata, seš. 48, Budapest 1966; Karel Kadlec, Uherská a chorvatská ústava, Praha 1906; Josef Pliveric, Das rechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn, Zagreb 1885; t ý ž, Beiträge zum Ungarisch-Kroatischen Staat, Agram 1887; Ernő Nagy, Magyarországi közsögek (Allamjog) (Uherské veřejné právo /státní právo/), Budapest 1887, 1891; G. Jellinek, Die Lehre von den Staatenverbindungen, Wien 1882, str. 76; Á. Radich, Fiume községi helyzete, Budapest 1884.

spisů bylo tvrzeno, že český národ se své vlastní státnosti vzdal.³¹ Odborná právnícká literatury se vyhýbala tématice dotýkající se otázek federalizace. Převažující měrou byla uveřejňována díla z oblasti civilního, trestního a procesního práva.³² Vědecký život osvobozený teprve nedávno z pout neoabsolutismu postrádal předpokladů k řešení otázek dozrávajících ze dne na den. Přesto však existovaly již snahy posuzovat některé otázky z hlediska mezinárodního horizontu, jak to např. ukazuje zpráva ze shromáždění rakouských veřejných notářů (hospodářské a společenské postavení notářů, jejich rozčlenění do odborných oddělení atd.), které bylo svoláno v září 1872 do Prahy. Historické a srovnávací studium zahraničních právních institucí a kodifikací bylo inspirováno již i některými vládními činiteli.³³ Tento zájem ovlivnil i důležité události státoprávního vývoje Rakouska, popř. Čech.

Obrana dualistického systému v r.1871 proti trialistickým plánům vedla k dočasnému ústupu českého státoprávního hnutí. V posledním desetiletí minulého století byla však jako výsledek sílicího dělnického hnutí opět požadována přestavba monarchie. Tentokrát lze z uherské strany poukázat na některé příspěvky k ohlasu této druhé vlny trialistických snah v Uhrách. Pokud jde o hodnocení vnitřního vývoje v Rakousku existuje tu již i nová právněhistorická literatura,³⁴ na kterou je možno odkázat.

Návrhy na trialistická řešení až do přelomu století obsahovaly, obecně vzato, více či méně pozitivní prvky. Dualistický systém byl kritizován ponejvíce ze strany opozice. Po přelomu století nastala však podstatná změna, neboť jednotlivé varianty trialismu počaly sloužit záchraně monarchie jako plán dvorských kruhů, jež s jeho uskutečněním spojovaly takovéto očekávání.

V období, jež předcházelo přelomu století, setkáváme se opět s nábhý k tomu přizpůsobit myšlenku českého státního práva trialistickému uspořádání monarchie ve stejné míře jako na začátku sedmdesátých let. Debaty v uherském parlamentě, jež měly vztah k českým záležitostem, se tehdy rozšiřovaly i na hospodářské otázky. V jedné z interpelací bylo tehdy s poukazem na zákon z r. 1880 žádáno i svolání zákonodárných sborů (sabor) v Bosně a Hercegovině.³⁵ V této době se počal i maďarský vě-

³¹ A - r I - c z , A mi cseh barátaiak (Naši čeští přátelé), Pesti Napló 1871, č.252 z 1.listopadu.

³² Jogtudományi Közlöny.

³³ Horváth B o l d i z s á r , Nyílt levél (Otevřený list), Jogtudományi Közlöny 1867, č.1; (Márkus D e z s ő), Összehasonlító jogtudomány (Srovnávací právní věda), Jogi Szemle 1891, č.24.

³⁴ Václav V a n ě č e k , Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha 1964, str.352-72; Valentin U r f u s , Český státoprávní program a české dělnické hnutí..., Právněhistorické studie 1963, sv.9.

³⁵ Országgyűlés Nyomtatványai - Képviselőházi Napló 1896-1901 (Parlamentní tisky - Deník poslanecké snemovny 1896-1901).

decký život, zejména pak právní věda, pronikavě a se sympatiemi zabývat českým státním právem. Plné porozumění bylo, pokud možná, věnováno i těm výsledkům české vědy, jež podněcovaly k diskusi. Tehdy byly konány např. i akademické přednášky o životě Palackého a jiné akce. Zároveň s tím bylo uvažováno o rozmanitých návrzích na řešení národnostní otázky v Uhrách, jak je nastínila česká publicistika různého zaměření; pozornosti se těšilo i dílo maďarského právního historika Gustava Wenczela atd.³⁶

III.

V době, kdy do konce minulého století zbývalo již jen několik málo dní, objevila se česká otázka v maďarském veřejném mínění s novou silou. Způsob, jakým byla hodnocena v parlamentě i v právní vědě ukazoval zároveň na to, jak rostla i diferenciací těchto problémů. Proti vůli vídeňských vládních kruhů, jež by jej byly rády lokalizovaly, šířil se tento proces dále. O myšlence historického státního práva bylo diskutováno, počínaje jejími vnitropolitickými českými souvislostmi přes její vztahy v širším zarámování celorakouském až k úvahám o jejím působení na dualistickou monarchii.

Právnícké úvahy tu byly podníceny již nařízením o způsobu, jak se hlásit v armádě (tzv. "Hier-Verordnung"), jež omezovalo užívání mateřštiny ve služebním styku. V maďarském parlamentě bylo tehdy referováno o tom, že Češi se v uplynulém roce, tj. v r. 1891 hlásili místo předepsaného a služební řeči odpovídajícího "hier" českým slovem "zde". V souvislosti s tím podal poslanec Béla Barabás vládě interpelaci, v níž poukazoval na to, že užívání mateřského jazyka náleží ku přirozeným právům každého národa. Odpověď na interpelaci, kterou podal ministerský předseda Kálmán Széll a v níž dotčené opatření vysvětloval a obhajoval, vyvolala prudký odpor. Z poslanců to byl zejména historik Kálmán Thaly a Béla Kubik, kdož hovořili o českém národě a jeho vlastnostech v pozitivním smyslu. Bouřlivá polemika si vyžádala dokonce to, že zasedání sněmovny bylo konáno jako uzavřené. Hlasování o odpovědi ministerského předsedy musilo být pak následujícího dne znovu opakováno (nejdříve bylo 129 hlasů pro a 41 proti, podruhé byly odevzdány hlasy v poměru 180 ku 53).³⁷

³⁶ Mihály Zsilinszky, Palaczký Ferenc emlékezete (Vzpomínka na Palackého), Budapest 1880; Ludwig Ostroczil, Magyarok und Böhmen, Prag 1885, str. 48 a n.; Viktor Huber, Kaisertum Ungarn, Ein Wort zur Entwirrung der politischen Lage im heutigen Österreich-Ungarn, Prag 1903; Adolf Srb, Ludwig Kossuth a česká otázka, Osvěta 1893.

³⁷ Országgyűlési Napló - Képviselőház Nyomtatványai 1896-1901 (viz. výše pozn. č. 35).

Choulostivá situace, v níž se dualismus nalézal, se objevila v posledním desetiletí minulého století i v mimoparlamentních událostech. Tendence směřující jednou k vzájemné spolupráci, jindy k separatistickému vyústění skýtaly tehdy v dělnickém i národnostním hnutí velmi různorodý obraz. Jejich vliv se odrážel v nejrůznějších oblastech státního života. Tak např. byl učiněn pokus o vytvoření společné organizace pražských a budapeštských mlynářských tovaryšů. Při jiné příležitosti způsobila opět činnost Stowarzyszenia Polaków v Uhrách vídeňské vládě mnoho starostí.³⁰ Požadavek směřující k úřednímu užívání více jazyků v Uhrách se objevuje v adresách posílaných z Banátu budapeštské vládě a je patrný i v tom, že ministru vnitra byl předložen německý "Straf-Statut der königlichen Stadt Hermannstadt". Slavnostních podniků spolku Živena se účastnili delegáti z Prahy, Brna, Vídně a Varšavy. Současně s tím, zejména u příležitosti zákazu chorvatských novin vycházejících v Americe, byl chorvatským ministerským předsedou popírán rozsah autonomie Banátu. Kongresem národů (účastnili se Slováci, Srbové, Rumuni a Němci), jenž byl svolán na 15. května 1895, byla na pořad jednání na prvé místo postavena přestavba monarchie na konfederativním základě.³¹

Uherský právníký i ostatní tisk referovaly tehdy o událostech v Rakousku ve vztahu k národnostním problémům zcela otevřeně tak, že Claryho vláda byla povalena proto, že zrušila jazyková nařízení a obnovila význam němčiny jako oficiálního jazyka. Ty z těchto tiskových orgánů, jež dovedly lépe analyzovat, byly schopny dospět také k závěru, že dotčené události nebyly podmíněny toliko jazykovou otázkou, třebaže národnostní problémy hrály v nich především exponovanou úlohu.³² Nejbystřejší z těchto pozorovatelů ukazovali na to, že vývoj, jenž tu nastával, nezůstává omezen jen na jedinou zemi, nýbrž že uvádí do pohybu celý předlitavský režim. Hovořilo se o tom, že Čechové rozbili svou obstrukcí centrální vídeňský parlament, neboť slovanská většina nedosáhla prý svého cíle ani za Badeniho ani za Thuna. Řada představitelů uherské právní vědy považovala stále více a více za nevyhnutelné revidovat vzájemní vztahy mezi jednotlivými státy monarchie. Psali o tom, že národnostní opozice zamýšlí rozbít dualismus, ve kterém spatřuje největší překážku federativního státního práva a že považuje Maďary za ochránce německé hegemonie a rakouské centralizace. Uvědomující si význam těchto věcí, kladly důraz na aktuálnost a naléhavost jazykové otázky a netajili se rovněž tím, že bude třeba se pokusit o smírné ře-

³⁰ Országos Levéltár, Belügyminisztérium (Státní archiv, ministerstvo vnitra), 1889, fasc.130, IV. d 1470; 1891, fasc.11, č.957; 1891, fasc.11, č.7 (96); 1895, fasc.15, č.1133.

³¹ Tamtéž, 1890, č.545; 1895, č.787; 1898, fasc.18, č.22; pres. 1902, fasc.XV., č.269.

³² Podobná byla tzv. záhřebská znaková aféra, srv. László K a t u s , l.c.

šení národnostních rozporů na pražském zemském sněmu.⁴¹ Dotčená analýza dospívala tak k závěru, že dualismus je již dlouhou dobu v rozporu s tím, jak správně by měly být tato poměry uspořádány a že jej nelze proto dále držet. Ostatně byl to již József Eötvös⁴², jenž dlouho před tím psal o nesmyslnosti situace, v níž se nalézají národy v Rakousku, o nemožnosti pomýšlet na jejich asimilaci a o nutnosti zavést skutečnou ústavní vládu. Požadavky směřující na místo k dualismu k uznání suverenity ostatních národů monarchie, popř. k rozšíření existujících státoprávních vztahů, znamenaly v maďarské právní vědě obrat. Všeobecně se tu v těchto dobových projevech hovořilo o Čechách, Maďarech a Němcích, nedostatek byl ovšem v tom, že nebyly zároveň dotčeny i třídní síly, jimiž byly zmíněné koncepce nesený. Skutečný jejich společenský obsah byl tím samozřejmě zakrýván.

Maďarská právní věda věnovala pozornost nejen rakouským autorům, jenž s ní polemizovali, nýbrž i české, chorvatské, jakož i ostatní literární produkci. V letech kolem přelomu století byla v budapeštském odborném tisku uveřejňována pojednání cizích, mezi jiným také českých autorů a jejich díla byla citována.⁴³ V časopise "Uj Magyar Szemle" psal Karel Kramář o unifikačních a centralizačních tendencích vídeňského dvora a o tom, jak se tyto tendence prosadily s rozdílným úspěchem v Uhrách a v Čechách.⁴⁴ Vztah Čech k ostatním habsburským zemím (personální unie, volná reálná unie) považoval autor v průběhu doby za trvalý a neměnný. České země zůstávaly - podle jeho názoru - navenek nezávislými, co se jen měnilo, byla vnitřní struktura a vnitřní ústavní poměry; zákonodárství a správa tím, že přešly do výlučné pravomoci panovníkovy, podmínily tak vznik absolutistické vlády. Ústavní změny, zejm. pak zrušení české a rakouské dvorské kanceláře - jak Kramář dovozoval - ovlivnily samozřejmě i vztah k ostatním zemím a vedly ke vzniku

⁴¹ Budapesti Hirlap 1899, č. 337 z 5. prosince.

⁴² Státní archiv, P.č. 834, rukopisy Józsefa Eötvöse. Nejvýrazněji se uplatňovalo učení těchto autorů: Agost Pulszky, Ignác Kuncz, Gyula Pikler a Győző Concha. Učebnice "A nemzetállam" (Národní stát) od Kuncze dosáhla v l. 1889-1903 trojího vydání. Podle Piklera "stellt der nationale Staat nur einen bestimmten Entwicklungsgrad dar ... nationale Eigenschaften gibt es nicht." Concha popírá pojem politického národa, tvrdí však, že "staatsbildende Rechte nur die führenden Völker besitzen", Huszadik Század 1901, sv. I., str. 311; Imre Szabó, A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon (Buržoazní státní a právní filosofie v Uhrách), Budapest 1955, str. 302, 309 a n. Po přelomu století náleželi v maďarském kulturním životě Endre Ady, Béla Bartók, Gyula Justh a Mihály Károlyi k osvíceným znalcům národnostních problémů, kteří zároveň vytyčovali cestu k schůdnému řešení.

⁴³ Tak např. byla popularizována díla Palackého, Jirečkova, Tomanova, Erbenova, Emlerova atd., v dalším i články z Časopisu Musea království českého a z Mjesečníku Právnickoga Druztva v Záhřebu.

⁴⁴ Karel Kramář, A cseh közjog (České státní právo), Uj Magyar Szemle 1900, č. 4. K sjednocovacím snahám srv.: Pál Horváth, A kelet- és középeurópai népek jogfejlődésének főbb irányai (Hlavní směry právního vývoje u národů východní a střední Evropy), Budapest 1968, str. 330, 376 a n.; G. Ferdinandy, Az államalkotó szerződések, Budapest 1902, str. 53 a n.

dualismu. Podle autorova názoru bylo třeba vést státoprávní boj podobně jako to učinili Maďaři proto, aby byl odstraněn tento rozpor mezi vnější suverenitou a vnitřními ústavněprávními poměry, Kramář posléze psal, že uskutečnění českého státního práva by nepoškodilo dualismus, i absolutismu by bylo možno se prý do budoucna vyhnout, kdyby rakouské země mohly být spravovány spolu s Uhrami společnými centrálními státními orgány. Naopak koncepce Stjepana Radice překračovala daleko dualismus a trialismus. Ve svém česky napsaném díle navrhoval federaci českých, polských (haličských), uherských, chorvatských (slovinsko-srbský banát) a alpských německo-italských zemí. Za nezbytnou považoval vzájemnou výuku o státním právu všech jeho návrhem dotčených národů na právnických fakultách, stejně jako i užívání maďarštiny, češtiny a němčiny jako oficiálního jazyka. Navrhoval dále i změnu nesprávného označení "rakousko-uherská monarchie" na "Podunajská federace států a národů". V době chorvatského národního hnutí v r.1903 zamýšlel se i nad možností sjednocení Jihoslovanů.⁴⁵

Představitelé maďarské právní vědy stáli ve své většině na stanovisku, jež usilovalo o zachování dualismu za každou cenu a na české státní právo se dívali nepříznivě a odmítavě (např. J.Horváth, G.Ferdinandy a Mihály Réz, zčásti Concha a dále historik-publicista Beksics).⁴⁶ Naproti tomu však v maďarské právní vědě stále větší síly nabývalo mínění, jež považovalo přestavbu monarchie na nových základech za nezbytnou. Průběh tohoto vývoje nebyl však vždy rovnoměrný: u některých autorů se objevuje občas jakoby ve vlnách, aby na čas opět zmizel, u jiných se tento zájem vynořuje jen jako přechodný zjev. Je proto v dalším líčení - jelikož ocenění celkového životního díla dotčených autorů přesahuje daleko meze tohoto příspěvku - třeba se omezit jen na vykreslení jednotlivých pozitivních rysů zmíněného proudu.

České státní právo v maďarské právní literatuře nalézalo podporu u řady autorů; k nim je třeba přiřadit i ty, kdož k těmto otázkám zaujímali objektivní stanovisko; byli to: Odön Polner, Ernő Király, Dezső Márkus, Olivér Eöttevényi Nagy, zčásti i Gyözö Concha a další. Jejich myšlenky se opíraly o dvojí zásadní zjištění, na něž navazovaly

⁴⁵ Stepan R a d i c , Slovanská politika v habsburské monarchii, Praha 1902, str.72; Vaso B o g d a n o v , Hrvatski narodni pokret 1903/4, Zagreb 1961.

⁴⁶ Gejza F e r d i n á n d y , Magyarország közigazgatási viszonyai Ausztriához (Státoprávní vztahy Uher k Rakousku), Budapest 1892, t ý ž , Staats- und Verwaltungsrecht des Königreichs Ungern, Hannover 1909; Gyözö C o n c h a , Politika, Alkotmánytan (Politika, Nauka o ústavě), sv. I., Budapest 1894 (1907); Gusztáv B e k s i c s , A dualizmus, története, közigazgatási értelme (Dualismus, jeho dějiny a státoprávní význam), Budapest 1892; Mihály R é z , A kiegyezésről, A közigazgatási konzervativizmus alapindokai (O vyrovnání, Základní motivy státoprávního konservatismu), Budapest 1905; J. H o r v á t h , Adalékok a Pragmatica Sanctio értelmezéséhez, Huszadik Század 1900, č.3-4; Gy. A n d r á s s y , Az 1867-iki kiegyezésről, Budapest 1896, str.98-118, 420.

pak rovněž dva hlavní požadavky: 1. v Rakousku nelze nadále udržovat německou hegemonii; 2. české postuláty nesměřují k rozbití monarchie; 3. Čechy mají proto obdržet podobné postavení jako Uhry; 4. dotčené změny budou mít za následek, že i Halič může zaujmout jako stejně utvářená individualita podobné postavení. Jádrem řady těchto tezí bylo rozpracováno již v r.1891 v knize, jež byla pojata jako obhajoba uherských ústavních poměrů. Především tu byla zdůrazněna historická nezávislost Čech, Moravy, Slezska a Lužice na rakousko-německých zemích. Rakousko a Čechy, jak se výslovně uvádělo, netvořily žádnou jednotnou zemi a rakouské a české země se také nikdy nesjednotily.⁴⁷ V dalším byla řeč o třech státech stojících vedle sebe (Rakousko, Uhry a Čechy); uznat jakékoliv jejich vzájemné splývání či podřízenost bylo odmítáno. Teprve, v době, kdy se silněji uplatnila zeměpanská centralizace, tedy v 16.-18.století, byla řeč o změně tohoto vzájemného postavení. Nastíněné pojetí bylo pak přijato v široké míře maďarskou právní vědou a v tomto směru se shodují i názory Polnerovy a Conchovy, ačkoliv poslední z této dvojice odmítal uznat analogii uherského a českého státního práva.⁴⁸

I když nebylo vždy od dotčených autorů zamýšleno podrobně objasňovat otázky českého státního práva, bylo přece jen opětně konstatováno, že jednoduchý rakouský stát se v důsledku rozhodujících národnostních skutečností přemění ve stát spolkový. Téměř jako předpověď budoucího vývoje zní jedna z formulací tohoto mínění v podání Ödöna Polnera, který se jednoznačně vyjádřil v tom smyslu, že soudobý vztah mezi Uhrami a Rakouskem nebude v budoucnu nadále existovat. Teorie, beroucí v úvahu stále více a více národnostní otázku, naznačovaly někdy i tam, kde nebylo možno se tomu vyhnout, i společenské a třídní rozpory. Zajímavý rys např. představuje v této době skutečnost, že v práci, která se jinak zabývala pojmem státu v pozitivistickém duchu, byl mezi kritéria vyznačující tento pojem zařazen i zájem určitých mocenských kruhů, popř. určité společenské skupiny o moc.⁴⁹ I když tu z počátku byla po-

⁴⁷ Ödön P o l n e r , Ausztria és Magyarországnak közjogi viszonya (Státoprávní vztahy mezi Rakouskem a Uhrami), Budapest 1891, str.62; stejně později Ernő K i r á l y , A Habsburgmonarchia, Selmecványa 1906, str.3; srv. ještě Konstanty G r z y b o w s k y , Galicija 1848-1914, Kraków-Wrocław-Warszawa 1959.

⁴⁸ Győző C o n c h a , Összegyűjtött értekezései és birálatai (1891) (Sebrané studie a kritiky), sv.I., Budapest 1928, str.619 a n.; t ý ž , Politika, Alkotmánytan, I., Budapest 1894 (1907), str.635. Uherské a české státní právo bylo i jinými autory považováno za podobné; i oni viděli "eine juristische Möglichkeit für die Ausschneidung Böhmens von der Habsburg-Monarchie"; kompetentními k tomu však podle jejich názoru byly rakouské orgány. Trialismus s jižními Slovany však ostře zamítali. Mihály R é z , Az osztrák és a magyar practica sanctio (Rakouská a uherská pragmatická sankce), Közjogi tanulmányok (Státoprávní studie), Budapest 1914, str. 155 a n.; t ý ž , Magyarország és Ausztria közjogi viszonya (Státoprávní vztahy mezi Uhrami a Rakouskem), Budapest 1910, str.190; Ernő N a g y , Az ausztriai császári cím fölvételéről (O přijetí titulu rakouského císaře), Budapest 1897, str.22 a n.

⁴⁹ Imre T a k á c s , Polner Ödön és a közjogi dogmatizmus (O.P. a státoprávní dogmatizmus), Szeged 1959, str.59.

zornost zaměřena k právní konstrukci poměru dvou zemí (v rámci dualismu), byla nutnost přestavby dualismu v trialismus v právní literatuře brzo výslovně uznávána.

Třebaže revoluční návrhy na řešení se právní literaturou pokoušela ponechat nepovšimnuty, dařilo se jí to jen zčásti. Socialistická platforma nemohla být zcela pomínuta mlčením, i když místo polemik jdoucích do hloubky jí bylo zpravidla věnováno jen sumární odmítnutí. V dělnickém hnutí v době, kterou sledujeme, hrálo uznání teritoriální národnostní autonomie významnou úlohu. Brněnský sociálnědemokratický program (1899) odmítl - jak na to ukázal již Lenin - myšlenku kulturní národní autonomie.⁵⁰ Také uherské dělnické hnutí bylo ovlivněno požadavky rakouských marxistů na federativní přestavbu dualismu. Projekt zříditi čtyři teritoriální národnostní jednotky (s osmi národnostními státními orgány) postavil se tak proti trialismu, jenž byl podporován konservativními kruhy, a to v obou jeho variantách (rakousko-uhersko-jihoslovenské a rakousko-polsko-uherské). Vůdčí linie, kterou zaujalo české dělnické hnutí, byla namířena proti národnostní autonomii, která měla být uskutečněna na exteritoriálním principu cestou národně parlamentních institucí a v oblasti vládních orgánů zřízením státních sekretářů.⁵¹

V maďarské publicistice minulého století, jež se zabývala myšlenkou federalizace a jejím dalším rozvinutím, vynikají díla Lajose Mocsáryho. Tento autor dostal od potlačených národů za svoje pokrokové stanovisko čestnou přezdívku "Bílý havran" ("corb alb"). Byl také zvolen v okrese obývaném Rumuny. O předlitavských událostech soudil, že český národ má právo na vytvoření vlastního samostatného státu, aby tak vznikla protiváha proti jednotnému Rakousku. Na rozdíl od svých současníků a v protikladu k nim neomezoval princip národnostního sebeurčení jen na rakouská území, nýbrž proklamoval jeho platnost i pro Uhry. Zastával názor, že na místo obou částí dualistické monarchie by měl být vytvořen mezinárodní svaz či skupina nezávislých států. Podrobnostmi státoprávní konstrukce těchto nových vztahů se sice nezabýval, svůj úmysl revidovat dualismus vyjádřil však výslovně.⁵²

Na cestě k otevřenému odmítání dualismu bylo nejdříve vedle sebe

⁵⁰ V. I. L e n i n , Spisy, citováno podle maďarského vydání: Művei, Budapest 1955, sv.20, str.20 a n.

⁵¹ V. I. L e n i n , tamtéž, sv.19, str.235. K charakteru národnostních a třídních rozporů srv. Karel M a l ý , Einige Bemerkungen zur Problematik der bürgerlichen Freiheiten in der Zeit des Dualismus, Studia juridica auctoritate universitatis Pécs publicata, Budapest 1966, t ý ž , Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19.století v Čechách, Praha 1967.

⁵² Lajos M o c s á r y , Néhány szó a nemzetiségi kérdéseről (Několik slov o národnostní otázce), Budapest 1886; Mocsáry Lajos válogatott írásai (Vybrané spisy L.M.), Budapest 1958, str.381-97; Ede T ó t h , Mocsáry Lajos élete..., Budapest 1967.

stavěno české a rakouské stanovisko. Díla, jež se tím zabývala, vykonala pozitivní úlohu především tím, že silou své vědecké autority popularizovala tyto problémy. Maďarská právní věda se tu propracovala k důkladnému a pravdivému porozumění historických a politických základů české ústavy. O tom, jak tyto vývody mohly působit i přesvědčující silou, svědčí např. i výrok, že "Čechové a Maďaři se vzájemně oceňovali vysoce v době husitské a v době náboženských válek". V celkových shrnutích bylo tvrzeno, že Čechy jsou samostatným státem, který může sám určovat svoje státoprávní poměry a jenž s ostatními zeměmi rakousko-uherské monarchie vstoupil jen do svazku personální unie.⁵³ Podle letáku neznámého autora (avšak maďarského státního příslušníka), který byl uveřejněn v r.1898 a obnášel padesát stran, potřebují Čechy ústavu a parlament, aby si, jak se leták vyjadřoval, mohly dávat zákony ve vlastní řeči a aby jejich správa byla rozvíjena způsobem odpovídajícím národnostním požadavkům. V zájmu koho měly prý Čechy uzavřít s Rakouskem takové vyrovnání, jakého dosáhli Maďaři. Halič naproti tomu měla obdržet podobné postavení jako Chorvatsko. Zmíněným letákem, jenž jinak zdůrazňoval loajalitu vůči panovnickému rodu, byla dále dotčena i možnost širšího řešení pro případ, že by jednou vznikl jihoslovanský stát.⁵⁴ V naznačených teoriích se velmi často objevovaly rozmanité kombinace, jak vzájemně uspořádat státní orgány, a to v porovnání s existujícím stavem jednou v pojetí volnějším (trialistickém), jindy úžeji vymezeném (centralistickém). Zesílený důraz na trialistické zaměření byl považován ze přirozený důsledek národnostní struktury a ethnických poměrů v rakouských zemích.⁵⁵

Některými zástupci maďarské právní vědy byla na prahu století opakována stará Kossuthova argumentace: "Čechy mají stejné právo na státoprávní nezávislost jako Uhry". Závěry, jež odtud vyvozovali, opouštěly však často Kossuthův ideál a nešly cestou trialismu či quadrialismu s cílem likvidovat monarchii, nýbrž naopak se jí pokoušely zachránit. Tak např. Ernő Király spojoval se státoprávními změnami očekávání, že organizace monarchie na principu trialismu na místo dualismu bude přizpůsobena národnostním ideám, které, jak se vyjadřoval, v současné době dominují. Složení delegací mělo podle něho mít trojčlenou strukturu na podkladě parity a jejich zasedání se měla odbývat střídavě ve Vídni,

⁵³ Márkus D e z s ő (red.), Magyar Jogi Lexikon (Uherský právní lexikon), Budapest 1899, II., str.771 a n.; A. B a l o g h, Az osztrák alkotmány körébol, Budapest 1903, str.41 a n.; G. W e n z e l, Egyetemes európai jogtörténet, Budapest 1873, str.620 a n.

⁵⁴ Egy magyar honpolgár (uherský státní občan), Konfuziora fusió. Dualizmusra trializmus, Budapest 1898, str.38-43.

⁵⁵ Oliver E ő t t e v é n y i N a g y, Osztrák közjog (Rakouské státní právo), Budapest 1913, str.31, 219.

Praze a Budapešti.⁵⁶ Díla právnícké literatury spadající do tohoto okruhu se podrobně zabývala nastíněním výstavby nových státních orgánů i okruhem jejich působnosti, a to jednou ve větší jindy opět v menší míře; v úzkém rozsahu tohoto příspěvku je ovšem možno podat jen nejdůležitější rysy těchto trialistických idejí.

Stoupenců trialismu v maďarské právní literatuře přibývalo co do počtu, třebaže mínění o tom, kdo má být oním třetím činitelem v těchto plánech se různila a třebaže popř. chyběl často i přesný výklad o hlavních liniích nového uspořádání. Jako třetí státotvorný faktor byli nejčastěji uváděni Čechové, řidčeji Chorvaté (Jihoslované), někdy se pak hovořilo i o všech slovanských národech monarchie. Vcelku se však maďarská buržoazní právní věda stavěla odmítavě ke změně státoprávního postavení Jihoslovanů, a stejně tak i proti tomu, aby všechny slovanské národy byly zahrnuty do trialistického systému jako samostatný činitel. Byla toho názoru, že takováto přestavba by změnila tzv. historickou uherskou ústavu, popř. státoprávní vztahy uhersko-chorvatské. Ač to nebylo otevřeně přiznáváno, byla tato úvaha hlavním důvodem pro to, že maďarská právní věda považovala v této době právě český národ za nejvhodnější subjekt federalizace Rakouska.

Tentýž náhled - uspořádat totiž státoprávní poměry "na účet Rakouska" - tvořil i základ právníckého zdůvodnění širších federalizačních plánů, zejm. rakousko-uhersko-česko-polského quadrialismu. Vytvoření nějakého takovéhoho quadrialismu se společnými státními orgány jako hlavou tohoto útvaru bylo kolem přelomu století považováno za možné, podobně jako vytvoření dualismu před třemi desetiletími. Na možnost vzniku čtyřčlenné německo-česko-polsko-uherské federace upozorňoval ostatně již i v šedesátých letech v Budapešti vycházející rumunský list "Federatiunea".⁵⁷ Uvádět všechny návrhy a studie, jež v této době vycházely na stránkách Pester Lloydů i Českého časopisu historického atd.⁵⁸ o trialismu, samostatném českém státě v rámci Rakousko-Uherska,

⁵⁶ Ernő K i r á l y , A Habsburgmonarchia, Selmecbánya 1906, str.12. V právnícké literatuře, vedle toho, že obhajovala dualismus, popř. vedle toho, že se přimlouvala za jeho přestavbu (na trialismus či quadrialismus), bylo zastoupeno ještě mínění zdůrazňující neutrální postoj. Autoři zastávající tento názor podporovali objektivně trialistické snahy. V jednom z těchto děl se praví: "im österreichischen Parlament, nach einem jedwedem Wahlgesetz gewählt, werde das Deutsche und das Slawische Element immer in solcher Anzahl vertreten sein, dass jede der zwei Nationalitäten stets in der Lage wäre, eine Beschlussfassung zu verhindern". Tento mrtvý bod bylo ovšem možno vyřešit jen federativní ústavou a reprezentací, jež by byla brala na zřetel ethnické faktory. Srv. k tomu: József M á r k u s , Az alkotmány délibábjai (Přeludy ústavy), Budapest 1903, str.14, 80, 106.

⁵⁷ Ödön P o l n e r , Magyarország és a cseh törekvések (Uhry a české snahy), Budapest Hirlap - 22.prosince 1899; Státní archiv, min. předsednictvo, K 26, 1869, I.a, č.42; Federatiunea, 1869, č.68-253, 111-301.

⁵⁸ Rudolf H a v a s s , Der Trialismus, Budapest 1909 (zvl. otisk) (György J á n o s) A dunai és balkáni államok szövetsége (Svaz dunajských a balkánských zemí), Kolozsvár 1910; E g y d e l e g á t u s , A macedon reformok, Budapest

o krizi dualismu a o jiných příbuzných otázkách, znamenalo by však přepřačovat hranice, jež si tato studie vytkla.

Na závěr je třeba se ještě alespoň letmo zmínit o tom, že nastíněnými otázkami se vedle právnícké literatury zabývali i představitelé soudobého kulturního života, mezi jinými i maďarský básník a publicista Endre Ady. Za konstruktivní řešení národnostního problému se přimlouval např. i leták z r.1902, šířený mezi socialisticky smýšlejícími posluchači budapeštské university, jehož autorem podle nedávno vyslovené domněnky byl Ervin Szabó.⁵⁹ Z právnícky orientovaných autorů je nutno se dotknout i Antála Kalmára a jeho kritiky Gusztava Beksicse, který se tehdy snažil obhajovat dualismus. Ve své velkoryse koncipované knize snažil se Kalmár podat podrobný obraz politických a ústavněprávních aspektů podunajského spolku. Přesvědčivě podtrhl, že tato koncepce nemá znamenat pohlcení svrchovanosti členských států a že by neměla ani alternovat s jejich svrchovaností. Uhry, Čechy a Rakousko považoval Kalmár za státy s vlastní individualitou. Zvláště energicky napadal některé základní instituce dualismu, jako např. delegace; jeho polemický spis byl proto také úřady zabaven a proti autorovi bylo dokonce zahájeno soudní řízení pro urážku panovníka.⁶⁰

Velký státovědecký význam myšlenky trialismu nedokazuje ostatně nic lépe než skutečnost, že se za ní přimlouval i V.I.Lenin, když v r. 1914 hodnotil úlohu českého národa a uvažoval o možnostech přeměnit dualismus v tomto směru.

* * *

Bylo by jistě možno ještě dále vypočítávat příklady dotýkající se idejí trialismu, popř. návrhů na revizi rakousko-uherského vyrovnání, jež se uplatnily v státovědecké literatuře na přelomu století. I tak je však možno uzavřít předchozí stránky konstatováním, že v maďarské právní vědě, pokud šlo o perspektivy dualismu, vykryštovaly tři hlavní směry: jeden, který byl pro zachování "statu quo", druhý, který se za-

1906; A maczedóniai reformakciókra vonatkozó diplomatiai okmányok 1902-1906, Wien 1906, D u n á n t u l i (Alfred Lombos-Vladimir Baić), Osztrák-Magyar-Román trialismus. (Rakousko-uhersko-rumunský trialismus), Zombor 1917; Louis E i s e m e n n, A propos d'un ouvrage récent sur le Compromis de 1867, zvl. otisk z Českého časopisu historického, roč.28; Oszkár J á s z i, A nemzetí államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés (Vznik národnostních států a národnostní otázka), Budapest 1912; srv. i György F u k á s z, A magyaror országí polgári radikalizmus történetéhez, Budapest 1960; József M á r k u s, Az alkotmány délibábjai, Budapest 1903.

⁵⁹ Márta T ö m ö r y, Szabó Ervin ifjúkori röpirata e nemzetiségi kérdésről (Leták E.S. o národnostní otázce), Századok, 1958, č.1-4.

⁶⁰ Antál K a l m á r, Beksics Gusztáv történet-és közjogirása (Dějepisectví a státoprávní písemnictví u G.B.), Budapest 1902, str.101-126.

sazoval o hlubší federalizaci monarchie, a konečně třetí, který směřoval k separaci Uher; v jejich rámci a vedle nich se objevovaly pak některé přechodné verze jako byl např. plán přenést těžiště říše do Uher.

V době kolem přelomu století setkáváme se tedy v maďarské právní literatuře s propracovanými názory, jež přestavbu dualismu považovaly za nutnou. Převažující většina z nich chtěla ponechat státní zřízení v Uhrách nedotčené a zabývala se raději rakouskými těžkostmi s řešením národnostní otázky. Tím se pochopitelně vzbuzoval dojem, že není třeba "zametat před vlastním prahem", neboť v Uhrách takovýchto problémů není. Vedle určitých sympatií pro českou věc, byl to nepochybně jeden z nejdůležitějších motivů pro podporu českého státoprávního programu, popř. pro podporu trianismu. I většina pokrokových maďarských autorů ukázala takovouto dvojí tvář, když se přimlouvala za další rozvoj dualismu jen v jedné části monarchie. Představiteli buržoazní právní vědy byly tyto osudové otázky presentovány pak zvláště svéráznou frazeologií, jež plně odpovídala jejich třídním zájmům. Přestože skutečná podstata byla tak často zakrývána, znamenal soustavný zájem o koncepci trianismu (quadrianismu) přece jen pozitivní jev, neboť v něm byla zahrnuta jak kritika dualismu jako něčeho překonaného, tak i východisko k dalšímu vývoji. Ku prospěchu věci byla rovněž skutečnost, že teorie o trianistické přestavbě říše, rozvinuté v maďarské právní vědě, byly prostředkem boje proti zavádění přísně absolutistických vládních metod. Tím vším - jakoby ostruhami - bylo povzbuzováno veřejné mínění k tomu, aby byla hledána reálná cesta vývoje, což pak přispívalo podstatnou měrou i k jeho uvolňování z pout oficiálních názorů, jež seburčení národů sousedících s Uhrami považovaly buď za něco lhostejného nebo za něco, co bylo tvrdošíjně odmítáno.